

Sociaal en Cultureel Planbureau

Bijlagen

Christenen in Nederland

Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid

Joep de Hart
Pepijn van Houwelingen

Inhoud

Bijlage 1	Tijdslijn: markante gebeurtenissen in de Nederlandse kerkgeschiedenis, na de Tweede Wereldoorlog	3
Bijlage 2	Meten van kerklidmaatschap en religiositeit.....	5

Bijlage 1 Tijdslijn: markante gebeurtenissen in de Nederlandse kerkgeschiedenis, na de Tweede Wereldoorlog

- 1950
- 1951 Nieuwe kerkorde Hervormde Kerk; Katholieke Raad voor Israël; nieuwe Bijbelvertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG)
- 1952
- 1953 Gereformeerde Gemeenten in Nederland; Bijbelvertaling (De bijbel of heilige Schriftuur; div.); vertaling Koran (De heilige Qor'aan; div. Vertalers)
- 1954 Bisschoppelijk Mandement 'De katholieke in het openbare leven van deze tijd'
- 1955
- 1956 Vertaling Koran (De heilige Koran; J.H. Kramers)
- 1957
- 1958
- 1959
- 1960
- 1961 Vanaf 1961 initiatieven richting Samen op Weg; 1961–1972: Bijbelvertaling (Het Nieuwe Testament van onze heer Jesus Christus, 'Willibrordvertaling'; div.)
- 1962 1962–1965 Tweede Vaticaans Concilie
- 1963 Contact Orgaan van de Gereformeerde Gezindte (COGG); bisschop Bekkers geeft aan dat ouders hun eigen geweten moeten volgen bij het bepalen van het kindertal
- 1964
- 1965 N.a.v. Het Tweede Vaticaans Concilie wordt de mis voortaan grotendeels in de landstaal gehouden; 1965–1968: Bijbelvertaling (Het Nieuwe Testament in de taal van onze tijd; A. de Vries)
- 1966 Hervormd rapport 'Klare Wijn'; de Nieuwe Katechismus, Geloofsverklaring voor volwassenen (RK); Interkerkelijk Vredesberaad (IKV)
- 1967 Oprichting Evangelische Omroep (EO); Hervormde Kerk stelt alle ambten voor vrouwen open
- 1968 Gereformeerde Kerken stellen alle ambten voor vrouwen open
- 1969 Ontstaan Nederlandse Gereformeerde Kerken
- 1970 Pastoraal Concilie; 1970–1971: vertaling De Pentateuch met Haftaroth (J. Dasberg)
- 1971 Oprichting Reformatorisch Dagblad
- 1972 1972–1983: Bijbelvertaling (De Groot Nieuws Bijbel; div.)
- 1973 Eerste gezamenlijke hervormd-gereformeerde synode; Liedboek voor de Kerken
- 1974
- 1975 Jaar van de vrouw; opkomst feministische theologie
- 1976 Fusie van IKOR en het CvK tot de Interkerkelijke Omroep Nederland (IKON)
- 1977
- 1978
- 1979 Oprichting stichting Christenen voor Israël; Evangelische Alliantie
- 1980 Christen Democratisch Appèl (CDA; ontstaan uit fusie ARP, CHU en KVP); Gereformeerde Kerken presenteren nieuwe, relationele visie op de Schrift in het rapport 'God met ons'; Bijzondere Bisschoppensynode
- 1981 Overlegorgaan van Joden en Christenen (OJEC)
- 1982 Landelijke evangelisatieactie 'Er is hoop'; Katholieke Landelijke Vereniging voor Maatschappelijk Activeringswerk; zaligverklaring Petrus (Peerke) Donders; Unie van Marokkaanse Moslim Organisaties in Nederland (UMMON)
- 1983 Grondwetsherziening, met daarin bepalingen over vrijheid en vormgeving godsdienst of levensovertuiging (o.a. 1; 6, lid 1–2; 23, lid 3 en 7).
- 1984
- 1985 Zaligverklaring Titus Brandsma

- 1986 Hervormde Kerk en Gereformeerde Kerken verklaren zich in staat van hereniging; Bijbelvertaling (Het Nieuwe Testament; div.)
- 1987
- 1988
- 1989 Vertaling Koran (De Koran; F. Leemhuis)
- 1990 Evangelisch-Lutherse Kerk voegt zich bij het Samen op Weg-proces
- 1991
- 1992 Nederlandse Moslim Raad (NMR); Islamitische Raad Nederland (IRN); Bijbelvertaling (Het Boek; div.)
- 1993
- 1994
- 1995
- 1996 Vertaling Koran (De edele Koran; S.S. Siregar e.a.)
- 1997 SKIN (Samen Kerk in Nederland; christenmigranten)
- 1998 Zaligverklaring Karel Houben
- 1999
- 2000 Heiligverklaring Marie Adolphine ('Kaatje Dierkx')
- 2001 Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO)
- 2002 2002–2003 Waarden en Normen Campagne (RK)
- 2003
- 2004 Fusie van Samen op Weg-kerken tot Protestantse Kerk in Nederland (PKN); ontstaan Hersteld Nederlandse Hervormde Kerk en (Voortgezette) Gereformeerde Kerken in Nederland; Bijbelvertaling (Nieuwe Bijbelvertaling; div.) (Naardense Bijbel; P. Oussoren)
- 2005 Vertaling Koran (De heilige Koran; J. Rietberg)
- 2006
- 2007
- 2008
- 2009
- 2010 Naar buiten komen van misbruik van minderjarigen in de Nederlandse RK kerk en instelling door de kerk van commissie Deetman (eerste tussenrapportage in december 2010) en brede media aandacht ervoor
- 2011 Eerste opvoering The Passion op de Markt te Gouda; tweede tussenrapportage en eindrapport van commissie Deetman (met nadere aanbevelingen en registratie van 1795 meldingen van misbruik)
- 2012 Vertaling Koran (De Glorieuze Qor'an: een Nederlandse vertaling; div. vertalers)
- 2013 Liedboek - zingen en bidden in huis en kerk (opvolger van Liedboek voor de Kerken); Vertaling Koran (De Levende Koran: Een Nederlandse vertaalversie met weergave van de Arabische tekst en met commentaar; div. vertalers); vertaling Koran (De interpretatie van de betekenissen van de Koran; div. vertalers); oprichting Humanistische Alliantie
- 2014 Vertaling Koran (De Koran: Een woordelijke vertaling uit het Arabisch; A. Soleimani)
- 2015 Oprichting DENK
- 2016
- 2017 Overlijden Kuitert

Bronnen: o.a. Selderhuis 2006; Van Eijnatten en Van Lieburg 2005

Bijlage 2 Meten van kerklidmaatschap en religiositeit

In de tekst van de inleiding wordt geconstateerd dat uiteenlopende onderzoeken niet zelden tot nogal verschillende uitkomsten komen wat betreft de godsdienstige deelname en het geloof. In deze bijlage beperken we ons tot enkele voorbeelden, die alle betrekking hebben op gegevens en onderzoeken die in dit rapport ter sprake komen. Dat zijn het kerklidmaatschap in Zweden, de kerkgang in ons land, en het geloof in God en in een leven na de dood.

1. Kerklidmaatschap in Zweden

Een extreem voorbeeld van uiteenlopende resultaten is Zweden (zie hoofdstuk 2). In 2014 werd in de European Social Survey (ESS) de volgende (tweetraps)vraag gesteld: *‘Beschouwt u zichzelf als lid van een bepaald geloof of kerkgenootschap?’* Diegenen die hierop ‘ja’ antwoordden, werd vervolgens pas gevraagd aan te geven van welk geloof of kerkgenootschap ze zichzelf als lid beschouwen. Van de Zweden beantwoordde 29% deze vraag bevestigend. In hetzelfde jaar, dus ook in 2014, werd in een ander groot internationaal vergelijkend onderzoek, de International Social Survey Programme (ISSP), de volgende (eentraps)vraag gesteld: *‘Tot welke godsdienst of levensovertuiging rekent U zich?’*, waarbij respondenten gelijk zes mogelijkheden kregen voorgelegd: ‘Geen’, ‘rooms-katholiek’, ‘Protestant’, ‘Joods’, ‘Islam’ en ‘Anders, nl.....’. Nu geeft 76% van de Zweden te kennen zichzelf tot een geloofs-gemeenschap te rekenen en vult slechts iets minder dan een kwart ‘Geen’ in.¹

2. Kerkgang in Nederland

Een tweede voorbeeld is de vraag naar frequentie van kerkgang in God in Nederland en in Culturele veranderingen (zie hoofdstuk 3). In Culturele veranderingen in Nederland worden aan de respondenten vijf antwoordcategorieën voorgelegd, lopend van ‘eens per week of vaker’ tot ‘nooit’. In God in Nederland zijn dit, behalve ‘nooit’, de mogelijkheden ‘regelmatig’, ‘soms’, ‘een hoogst enkele keer’,

Tabel B2.1 Frequentie van kerkgang in uiteenlopende jaren, volgens twee onderzoeken (percentages)

	1996	2006	2014	2015	2016
kerkgang volgens Culturele veranderingen:					
<i>‘Hoe vaak bent u gedurende het afgelopen half jaar naar de kerk geweest. Was dat...’^a</i>					
eens per week of vaker	15	12	10		9
eens per twee weken	5	4	3		2
eens per maand	6	6	5		4
minder dan eenmaal per maand	18	21	19		19
nooit	57	57	64		66
	100	100	100		100
kerkgang volgens God in Nederland:					
<i>‘Gaat u regelmatig (bijvoorbeeld vrijwel iedere week) naar de kerk of een andere godsdienstige bijeenkomst, gaat u soms, een hoogst enkele keer of gaat u nooit?’</i>					
regelmatig	21	16		12	
soms	13	14		6	
een hoogst enkele keer	26	23		23	
nooit	40	47		59	
	100	100		100	

a Met als instructie voor de enquêteur: voor hindoes, moslims, joden: tempel, moskee, synagoge in plaats van kerk.

Bron: God in Nederland 1996–2015; Culturele veranderingen 1996–2016

die meer dan Culturele verandering uitnodigen tot subjectieve inschatting. Het is niet goed te bepalen wat respondenten voor ogen staat bij ‘regelmatig’, bij ‘soms’ of ‘een hoogst enkele keer’. De enige niet ambigue categorie lijkt ‘nooit’ en bij deze levert Culturele veranderingen in alle jaren waarbij we kunnen vergelijken een duidelijk lager percentage op dan God in Nederland, vooral in de eerdere jaren.

3. Geloof in God en een leven na de dood

Als derde voorbeeld gebruiken we twee vragen, een naar het geloof in God of een hogere macht en een naar het geloof in een leven na de dood, respectievelijk uit God in Nederland 1966–2006 en Culturele veranderingen (zie hoofdstuk 4). Wat betreft het eerste biedt God in Nederland 2015 de uitzonderlijke kans om twee vraagwijzen binnen een en hetzelfde onderzoek met elkaar te vergelijken. Zoals blijkt uit de onderstaande tabel komen de percentages wat betreft de twee uitersten van uitgesproken afwijzing van een transcendente macht (24% en 28%) en geloof in God (14% en 15%) nog wel min of meer overeen, maar daar blijft het ook bij. De traditionele God in Nederland vraagstelling levert 34% agnosten en 28% gelovigen in een hogere macht op, die van Culturele veranderingen slechts respectievelijk 23% en 16%. Naar de categorie deeltijdgelovigen en gelovige twijfelaars (samen 18%) van Culturele veranderingen is in God in Nederland tot aan 2015 niet geïnformeerd.

Tabel B2.2 Geloof in God of een hogere macht, volgens twee vraagstellingen en twee onderzoeken (percentages)

	GiN 2015	CV 2014	CV 2016
<i>vraagstelling in God in Nederland 1966–2015:</i>			
<i>‘Welke uitspraak komt het dichtst bij uw eigen overtuiging?’</i>			
er bestaat geen God of hogere macht	24		
ik weet niet of er een God of hogere macht bestaat	34		
er moet iets zijn als een hogere macht die het leven beheerst	28		
er is een God die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt	14		
	<u>100</u>		
<i>vraagstelling in Culturele veranderingen 1991–2016 en in God in Nederland 2015:</i>			
<i>‘Welke uitspraak komt het meest overeen met uw mening over God?’</i>			
ik geloof niet in God	28		
ik weet niet of er een God is en ik geloof niet dat er een manier is om dat te weten te komen	23		
ik geloof niet in een God die zich met ieder van ons persoonlijk bezighoudt, maar ik geloof wel in een of andere hogere macht	16		
op sommige momenten geloof ik in God, op andere momenten niet	8		
ik geloof in God, al heb ik mijn twijfels	10		
ik geloof zonder twijfels dat God werkelijk bestaat	15		
	<u>100</u>		
<i>vraagstelling in Culturele veranderingen 1991–2016 en in God in Nederland 2015:</i>			
<i>‘Welke uitspraak komt het meest overeen met uw mening over God?’</i>			
ik geloof niet in God		26	28
ik weet niet of er een God is en ik geloof niet dat er een manier is om dat te weten te komen		14	17
ik geloof niet in een God die zich met ieder van ons persoonlijk bezighoudt, maar ik geloof wel in een of andere hogere macht		21	19
op sommige momenten geloof ik in God, op andere momenten niet		8	8
ik geloof in God, al heb ik mijn twijfels		11	11
ik geloof zonder twijfels dat God werkelijk bestaat		20	18
		<u>100</u>	<u>100</u>

Bron: God in Nederland 2015; Culturele veranderingen 2014, 2016

Nog ingewikkelder wordt het wanneer we God in Nederland verlaten en kijken naar de uitkomsten die het andere onderzoek, Culturele veranderingen, oplevert op dezelfde vraag. In 2015 is dit onderzoek niet gehouden, wel in de twee jaren die het enquêtejaar 2015 van God in Nederland begrenzen, 2014 en 2016. In Culturele veranderingen valt het percentage agnosten in beide jaren duidelijk lager uit, terwijl de percentages gelovigen in een hogere macht en vast overtuigde gelovigen hoger liggen.

Vervolgens het geloof in een leven na de dood, een ander kernelement van de christelijke leer. Daarvoor wordt al sinds langere tijd geïnformeerd in de onderzoeken van zowel God in Nederland als Culturele veranderingen. Dit maal is de vraag op identieke wijze geformuleerd; dat geldt niet voor de antwoordcategorieën. We kijken naar de stand van zaken in 2015 (God in Nederland) en 2014 en 2016 (Culturele veranderingen). Uit Culturele veranderingen komt naar voren dat ruim een derde van de Nederlanders volmondig beaamt in een leven na de dood te geloven en geeft bijna de helft aan dat niet te doen, in God in Nederland is dat nog geen kwart, respectievelijk 40%. In God in Nederland stelt 37% te twijfelen over het bestaan van een leven na de dood.

Tabel B2.3 Geloof in een leven na de dood in uiteenlopende jaren, volgens twee onderzoeken (percentages)

	2014	2015	2016
<i>Vraagstelling in Culturele veranderingen: 'Gelooft u in een leven na de dood?'</i>			
ja	39		35
nee	48		49
gedeeltelijk of in een bepaalde zin	<u>13</u>		<u>16</u>
	100		100
<i>Vraagstelling in God in Nederland: 'Gelooft u in een leven na de dood?'</i>			
ja, daar geloof ik in		23	
dat weet ik niet zeker		37	
nee, daar geloof ik niet in		<u>40</u>	
		100	

Bron: God in Nederland 1996–2015; Culturele veranderingen 1996–2016

De conclusie moet wel luiden dat veel van de in dit rapport gepresenteerde cijfers met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd dienen te worden en dat het, zoals in de inleiding vermeld, verstandig is meerdere onderzoeken en invalshoeken (vraagstellingen, methoden van dataverzameling) met elkaar te vergelijken. Ook waar het om nogal basale godsdienstvragen gaat, zoals hoeveel kerkleden of hoeveel kerkgangers er in ons land zijn en hoeveel Nederlanders er nog in een God of een hierna maals geloven.

¹ Over de forse verschillen tussen het meten van kerklidmaatschap met een eentrapsvraag vergeleken met het meten via een tweetrapsvraag, zie bijv. Becker 2003.